

kého majetku?

– Vložte vztah mezi světem a věcmi, o nichž jsme dříve řekli, že se z něho „vyloupávají“.

– Dokázali byste popsat, jaký je svět ve snu? Čím se liší od bdělého?

– Pohovka patří do pokoje, kdežto uprostřed lounky působí absurdně. Kde se tato skutečnost využívá, např. v umění?

– Můžeme se někdy setkat s věcí beze světa? Všimněte si třeba kreseb v naučném slovníku!

MÝTUS A LOCOS

Člověk svět nejenom vidí a vnímá, ale musí se v něm především ohánět a hledat si v něm své živobytí. Tento svět však na něj působí také jako celek, jako výzva, jako tajemství – a člověk by mu rád nějak rozuměl. Svět v celku ovšem není žádná věc, aby ji mohl vzít do ruky, prozkoumat, případně popsat. Nejstarší stopy toho, jak se člověk světem zabýval, svědčí o tom, že tento první vztah byl náboženský. Člověk cítí ve světě přítomnost něčeho mocného a velkého, na čem závisí i jeho osud, a snaží se tyto božské síly oslovit a naklonit si je. Později se odvažuje tuto zkušenosť s tajemstvím světa vyjádřit i slovy – symbolickým vyprávěním. Takovým posvátným vyprávěním, která chtějí předvést a zachytit záhadu světa a života v něm, původ věci, vztahy mezi nimi, vztah člověka ke světu, jeho osudovou určenosť a mnoho jiných základních věcí, říkáme mýty. Původně zřejmě tvořily součást náboženských obřadů a slavností a teprve později se od nich oddělily natolik, že se směly recitovat volně a nakonec i zapsat – to znamená zpřístupnit každému a kdykoliv.

Mýtus sice není výklad v našem dnešním smyslu slo-

va, je to však přesto pokus uchopit a vystihnout záhadu světa a člověka v něm něčím přehledným a známým, lidskou řečí. Zmínili jsme se už o mýtu o Faetonovi a zlatém slunečním voze. Modernímu člověku připadájí mýty na první pohled velmi naivní, antropomorfní: mýtus ve všem vidí nějaké nám podobné bytosti, které žijí, jednájí, milují se a nenávidí jako my. Archaický člověk ovšem žádnou jinou možnost vyjadřování neznal: abstraktní pojmy, s nimiž dnes pracuje věda nebo filosofie, vznikly daleko později – zčásti právě na základě mýtů. Mytické vyprávění představuje Vesmír a přírodu jako něco lidsky blízkého a vcelku podobného, přibuzného. Nerozkládá a nerozebírá přírodu na jednotlivé složky a části, nýbrž ukazuje ji jako lidský, nebo spíše nadlidský příběh.

Tím, jak přírodu a svět znázorňuje a přibližuje řečí, je ovšem mýtus zároveň svědeckvím toho, jak se člověk z přírody sám vyděluje, začíná ji pozorovat a zaujímat k ní jistý odstup. Vyprávění je ve skutečnosti už značný stupeň abstrakce. Mýtus ovšem není jen pozorování, popis, umělecké dílo. Je to především náhled do hloubi světa, do jeho základů a do světa božských sil, které ho řídí. Svět vzniká božským jednáním, vynořuje se ze tmy a z prvotní propasti, a božské jednání ho jako řád, svět, kosmos také udržuje. Člověk, jehož celý život na tom bezprostředně závisí, se na této práci musí podílet zejména tím, že podporuje dobré bohy, kteří stojí na jeho straně, pomáhá jim zahánět zlé a stará se o to, aby prvotní čin, jímž bohové svět učinili, nezankl a neztratil se. Proto ho musí symbolickým způsobem pravidelně opakovat. U různých národů se vyskytují mýty o zlém božstvu, které chce pohltit Měsíc – a v kritické chvíli nového Měsíce, kdy už z něho nic nezbylo, je musí lidé zahnat, zastrážit křikem a ránnem, aby Měsíc pomohl zachránit či spíše obnovit.

Mýtus tak není jenom vyprávění, nýbrž také projev určitého porozumění sobě a světu, které se vyznačuje několika charakteristickými rysy. Především je, moderně řečeno, intuitivní a celkové: nerozebírá a neporovnává, nýbrž vžívá se a chápe vcelku na základě blíž-

kosti a podobnosti. Za druhé je symbolické, to jest nesdíljuje pomocí pojmů, nýbrž pomocí obrazů, typických situací a zejména postav, osob. Z našeho hlediska je poněkud snové: neplatí v něm žádné racionální principy, identita, přičinnost, vyloučení třetího atd. Za třetí říká, co říká, a nepřipouští žádné otázky, natož pochybnost nebo kritiku. Zato nabízí pocit jistoty a bezpečí. Za čtvrté je nesmírně působivý, umělecky vyzrálý dlouhým používáním a vyprávěním, takže má blízko k tomu, co později C. G. Jung nazve archetypy. V tom také kví jeho přesvědčivost. Za páté je výrazně kolektivní: mýtus nemůže být vlastnictvím jednotlivce, nýbrž vždýcky váže a spojuje celý kmen bez výjimky. Kdyby se mu jediný člen vzeprěl, mohl by tím jeho platnost ohrozit. A konečně vštepuje člověku, že jeho základní povinnost je starat se o zachování původního stavu, zlatého věku na počátku, který zůstává trvale platným a závazným vzorem správného jednání. Náš každodenní svět se samozřejmě mění, my sami stárneme, ale právě proto je třeba původní stav pravidelně obnovovat. Tím, jak zdůrazňuje zlatý věk kdesi v minulosti, podporuje mýtus autoritu starších (kteří mají ke zlatému věku blíž) a urozených, kteří znají dlouhý seznam svých předků, čímž jsou také jaksi spojeni se zlatým věkem.

Typickým příkladem mytického jednání na obnovu světa jsou novoroční rituály. Ve všech archaických společnostech vládne nějaký řád, pravidla, autority. Jako všechno pozemské se však i ony poskvřňují, upadají, chátrají. Ostatně podobně jako příroda. A jako se příroda zjara obnovuje, musí se obnovit i společnost, kmen, svět. Několik dní před svátkem této obnovy, Nového roku, se proto porušený řád a poskvřněné autority zruší, případně obrátí vzhůru nohama. Mladí poroučejí starým a ženy mužům, smí se to, co je jindy zakázáno, nikdo nepracuje a v noci se nespí. Z chatrných zbytků tohoto obřadu, které dříve přebívaly jako masopust, karneval nebo slivestr, nelze ani tušit, o jak vážnou věc se kdysi jednalo: na dokonalém a úspěšném, to jest přesném a správném provedení, závisela

budoucnost kmene. Čím dokonaleji se podarí zrušit a vyhladit stopy pokazeného řádu, tím větší je šance, že se ho povede obnovit v původní neporušenosti. Snad jen v mytické představě revoluce, která smete starý pořádek a nastolí ráj na zemi, se zachovalo cosi z vážnosti obnovovacích rituálů. Revoluce se ovšem nemohou pravidelně opakovat: přestaly by být revolucemi.

V mytickém rozumnění světu žili lidé tisíce let, není tedy divu, že stopy těchto postojů dodnes trvají ve společnosti jako pověry a zvyky (zejména novoroční, velikonocní, svatební a pohřební) a v lidském nevědomí jako symboly a archetypy. Málokdo ví, že obyčejný kruhový koláč je symbol jarního Slunce stejně jako sázené vejce, kdežto třeba rozlbení nádoby o svatbě je zbytek rámu su, jímž naši předkové zaháněli zlé duchy. Jak se lidský život měnil, zejména vznikem měst a migrací obyvatelestva, ztrácel mýtus svoji přesvědčivost a závažnost. Přes opakované pokusy vládců a tyranů podříti ho násilím nastala doba, kdy mýtus přestal platit a stal se podivnou pověrou. Hodně se o to přičinil i nový způsob chápání světa, založený na pozorování, kritické diskusi a soustavném užívání rozumu. Také rozum má totiž své kategoričké jistoty: jsem-li teď právě zde, nemohu být zároveň někde jinde; je-li něco kámen, nemůže to zároveň být i princ; kámen, kterého se nikdo nedotkl, se nemůže sám dát do pohybu, a tak dále.

Řecké logos znamená slovo, ale také smysl, rozum, později i poměr, číslo a dokonce i účet. Jako by v jediném slově byly shrnuty celé dějiny lidského poznání. Také nový způsob rozumnění světu má své charakteristické rysy. Předně je založen na slovním vyjádření, popisu skutečnosti. Ale už pouhým slovním popisem je skutečnost, jak jsme viděli, neúprosně rozdělena na jednotlivé věci, kdežto celek se v něm ztrácí. Za druhé slovní popis umožňuje diskusi, otázky a kritiku. Každé slovní tvrzení přímo vyhlíží, zeptat se proč. Za třetí, jakmile se pohybujeme v popsáném jazyce a v řeči, pohybujeme se i v oblasti rozumu: pravdivá rozum se prosazuje řečí. Co nejde na rozum, je přinejmenším po-

deželé. Za čtvrté, rozumové jistoty se neopírají o kolektivní autority, nýbrž o vlastní náhled, evidenci, takže přesvědčit se může i musí každý sám. Může i musí být svobodný. A konečně poznávání, pozorování i úvaha se týkají toho, co je zde a teď, míří k přítomnému a ne k dávné a bezčasové minulosti. Cílem poznávání je ovšem vést lidské jednání, nacházet správný směr a cestu do budoucnosti nebo ji dokonce předvídat. Neboť cestu dál, do budoucna, nikdo nezná a nelze ji odnikud odkoukat, jako dřívější napodobování archetypů. Musí se znovu a znovu nacházet, vymýšlet, zkoušet. Vedení ve společnosti proto pomalu od starších a urozených přebírají lidé tvořiví, vynalézaví, podnikaví, případně vzdělaní.

Svědectvím o této proměně je celá klasická řecká filosofie, zejména Platónovy dialogy. Dnešní čtenář patrně nemůže docenit, jak pronikavé jiné myšlení doživalo právě v Platónově době. Všichni jsme totiž vyrostli už v něm. Je ostatně nesmírně zajímavé sledovat, jak sám Platón s touto změnou těžce zápasil a v některých knihách (např. v *Timaju* nebo v *Ústavě*) jako by se nemohl úplně rozhodnout. Jenže mýtus jako zdroj nepochybných jistot a společenských soudržností byl už nenávratně pryč. Podmínky, z nichž vznikl, už nebyly, člověk se ve světě cítil už jinak a pokusy udržet mýtus při životě slou, autoritou i básnickým uměním selhaly na celé čáře. Člověk zůstal na světě sám, jen se svým rozumem a slovem. Ani s druhými lidmi už ho nespojuje příbuzenská blízkost a samozřejmějшая jednota kmene, nýbrž zase jen slovo a rozum: logos.

Některé rysy mytického vidění světa ovšem žily dál, nejen v malých dět. Tak celkové vidění, symboličnost, užívání typických obrazů a postav charakterizují i nadále umění, výtvarné stejně jako slovesné. Také v umění se divák a čtenář spíše vžívá do umělova pohledu, než že by se něco dozrval. Čtenář Shakespeara nebo Dostojevského se ocitá ve světě mýtu, ocitá se v něm ovšem sám (leđa snad v divadle může výjimečně vzniknout jakési společenství mýtu) a vůbec ho nenapadne, že by tato vyzpřávená měl pokládat za závazný a nepo-

chybný vzor správného jednání, že by o ně měl opřít své životní jistoty. Na Falstaffa, Shylocka a na knížete Myskina si však v životě mnohokrát vzpomene jako na zosobnění určitých životních postojů.

Nejen umění, ale i poznání a věda v poslední době pocítily, že se jim s rozpadem mýtu cosi vytrátló. Pojmovému čili diskurzivnímu myšlení, zaměřenému na stárou kontrolu a kritičnost, zřetelně uniká celek a smysl toho, co zkoumá. Proto se filosofie tohoto století tolik sblížila s poezií, literaturou a uměním: Heidegger se v pozdějších letech věnoval hlavně výkladu básní, Sartre vedle filosofie také literaturě a Paul Ricoeur vyprávění jako takovému, příběhu a narativitě. Výrazný průlom ve vědě udělal Sigmund Freud, který jako první uznal poznávací hodnotu snových symbolů, byl jen jako symptomů choroby, a po něm C.G. Jung, který je plně rehabilitoval. Podobně „mytický“ či snové se dnes často vyjadřují teoretičtí fyzikové a kosmologové, kteří své představy nemohou formulovat popisaným jazykem. Zejména proto, že třeba současně představy o mikrofyzikální skutečnosti se neřídí pravidly našeho rozumu: elektron se nám příliš nepodobá a není tedy teď zde, nýbrž je zde jen s určitou pravděpodobností, a kde vlastně je, to se zřejmě určuje teprve v okamžiku, kdy se ho pokusíme zachytit.

Něco úplně jiného jsou ovšem pokusy o oživení mýtu jako kolektivní životní jistoty, která člověka zbavuje povinnosti myslet. Opakují se neustále v celých dějinách. Zmínili jsme se o tom, že je najdeme i u Platóna a nevyhnulo se jim ani křesťanství, které se z druhé strany o rozpad mýtu značně přičinilo. Ovšem jak se naše chápání světa mýtu víc a víc vzdaluje, jsou tyto pokusy stále násilnější a obhrobnější. V tomto století vyvrcholily v „mýtech“ totalitních hnutí, v „Mýtu 20. století“ A. Rosenberga a v mytické složce komunismu. Jenže právě proto, že mýtus už sám o sobě není přesvědčivý, stává se v těchto karikaturních nejen náhradou za přemýšlení a argument, ale výslovně je potlačuje. Tyto falešné mýty jsou už jen nástroji násilného shánění dohouf, ideologické manipulace s davy a „jistota“, kte-

rou nabízejí, je ve skutečnosti zcela cynická: je to brutální síla diktátora, který rozdrtil každý odpor. Když naopak padne diktátor, celý „mýtus“ praskne jako bublina a zbude jen hromada trosek. Tyto hrozné zkušenosti jsou však také vážným varováním před lehkomyslným opouštěním kritické racionality: rozum, argumentace a kritika se sice jako nástroje poznávání mohou leckdy zdát nezáživné a těžkopádné, i z rozumu se dá udělat racionalistický mýtus, nicméně bez nich se člověk snadno stane bezbrannou hříčkou těch nejhrošších sil.

O T Á Z K Y

- Co rozumíme mýtem?
- Uveďte příklad mýtu, mytického vyprávění!
- Jaká musí být společnost, aby se mohla o mýtus opírat?
- Proč se mýtus rozpadl? Kdy? Čím byl nahrazen?
- Můžeme se k mýtu vrátit? Proč?
- Proč jsou soudobé pokusy o mýtý nutně falešné?